

С38

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СИНЯКОВА ВІРА БОГДАНІВНА

УДК 37.013.42 (043)

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ
ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ З НЕПОВНИХ РОДИН

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2012

8504

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
Вольнова Леся Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
Інститут соціальної роботи та управління,
доцент кафедри галузевої психології
та психології управління.

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор
Міщик Людмила Іванівна,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
завідувач кафедри загальної і соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, професор
Постовий Володимир Григорович,
Інститут проблем виховання НАПН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії сімейного виховання.

Захист дисертації відбудеться: « 20 » вересня 2012 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «__» серпня 2012 року.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Н.О. Мирошніченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зараз Україна як незалежна держава реалізує зобов'язання щодо гарантування розвитку і справедливості у країні на засадах егалітарності, тобто гендерної рівності. Це визначено нормативними документами, які законодавчо обґрунтовують сутність гендерного підходу і визнають його пріоритетність при створенні та впровадженні національних програм, насамперед, соціального характеру. Однак інституціональні механізми забезпечення цього процесу не є стабільними.

Встановлено, що у перехідні періоди розвитку суспільства на перший план виступають традиційні цінності, зокрема й гендерні, які зберігаються суспільством і функціонують як соціокультурні норми. Тривалий час у цьому питанні закономірним вважався розгляд позицій чоловіка і жінки як нерівноправних. Водночас одним із важливих запитів суспільства, яке будується на демократичних засадах, є забезпечення гендерної рівності статей та зміна традиційних гендерних цінностей в егалітарному напрямі.

Суспільні цінності визначають перебіг процесу соціалізації особистості, особливо це стосується гендерної соціалізації в родині, яка традиційно розглядається як основний інститут первинної гендерної соціалізації індивіда. На жаль, в останні роки в умовах кризової трансформації українського суспільства неухильно зростає кількість неповних родин. Станом на 2011 рік в Україні 6,9 млн. родин виховують неповнолітніх дітей, з них 2,3 млн. – неповні родин, де діти виховуються одним із батьків, причому 89% таких родин є материнськими. Важливо, що у більшості з них проживають діти підліткового віку від 13 до 17 років (загалом 78%). При цьому слід врахувати, що процес активної гендерної соціалізації та формування гендерної ідентичності припадає саме на цей період, насамперед у дівчат, у яких статеве дозрівання починається раніше. Означене дозволяє констатувати – найбільших труднощів зазнають дівчата-підлітки, які виховуються в неповних родин. Таким чином, у сучасному українському суспільстві проблема гендерної соціалізації особистості в неповній родині ще більше загострюється, набуваючи особливої соціальної значущості.

Порушене питання є відносно новим у науці, хоча окремі його аспекти розглянуті достатньо глибоко. Так, теоретичним проблемам соціалізації присвячені праці зарубіжних (Г. Андрєєва, Б. Вульфова, Г. Гіддінгса, Г. Дюркгейма, І. Кон, А. Мудрик та ін.) та вітчизняних учених (А. Капська, Л. Коваль, Н. Лавриченко, В. Лукашевич, І. Мигович, В. Москаленко, С. Савченко, С. Харченко та ін.).

Помітну роль у галузі досліджень гендеру відіграють зарубіжні психологи (Дж. Батлер, С. Бем, Ш. Берн, О. Вороніна, Ф. Гейс, І. Кльоцина, К. Ліпер, К. Хорні та ін.). Сьогодні різні аспекти гендерної проблематики є важливими напрямками дослідження і в сучасній вітчизняній науці: це праці Ю. Галустяна, Т. Голованової, П. Горностая, О. Кісь, В. Кравця, О. Луценко, Т. Мельник, Л. Міщик, Л. Олійник, М. Скорик, Н. Слюсаренко та ін. Низка дисертаційних досліджень присвячені проблемі формування гендерної ідентичності особистості (Н. Городнова, Т. Кубриченко, Д. Логвінова та ін.), питанням гендерного виховання (С. Вихор, Л. Ковальчук, В. Левицький, Н. Павлушенко, В. Хор'яков, А. Шевченко, Л. Яценко

та ін.) та підготовки фахівців до реалізації гендерних ідей у системі освіти (С. Гришак, І. Іванова, О. Железняк, І. Ковальчук, І. Мунтян, Н. Приходькіна та ін.). Разом із тим лише окремі дослідники торкаються питань статевої рівності (Т. Говорун, А. Забловський, І. Ковальчук, В. Романова та ін.) та гендерної соціалізації (О. Кікінежді, В. Новицька, Н. Шабаєва, Л. Харченко та ін.).

У працях вітчизняних і зарубіжних учених розкривається вплив вікових (Г. Абрамова, І. Булах, В. Мухіна, Ф. Райс та ін.) та статевих особливостей (Р. Байярд, Д. Ісаєв, Д. Колесов, І. Кон та ін.) на соціальне становлення особистості, а також характер міжособистісних відносин підлітків різної статі (В. Васютинський, Т. Гурлева, М. Зубілевич, Є. Ільїн, С. Коваль, Г. Лактіонова, О. Сечейко та ін.).

Окремі аспекти роботи із неповними родинами відображені у працях українських (Ю. Бжиська, Л. Вольнова, І. Зверева, Н. Зобенько, М. Костенко, В. Костів, В. Постовий, І. Трубавіна та ін.) та російських (І. Демет'єва, Я. Ніколаєва, Н. Сохранна, В. Целуйко та ін.) науковців. Питанням соціалізації дітей у неповних родинах присвячені дисертаційні дослідження М. Докторович, Н. Клімкіної, Г. Махмадамінової, О. Максимович, І. Пеши, О. Сухолової, В. Трет'яченко та ін. При цьому в більшості із них наголошується, що моральна атмосфера неповної родини, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль не завжди можуть забезпечити повноцінну соціалізацію підростаючої особистості.

Своєчасність та необхідність дослідження обумовлюється також проявом *суперечностей* між: недостатнім вивченням процесу гендерної соціалізації в неповних родинах і тенденцією до збільшення їх кількості; потребою сучасного суспільства в гендерній рівності та стійкістю традиційних гендерних стереотипів; визнанням необхідності формування егалітарних гендерних стереотипів підлітків і недостатнім рівнем розробленості соціально-педагогічних технологій та методичного забезпечення соціально-педагогічного супроводу процесу гендерної соціалізації; посиленням гендерного виховного впливу загальноосвітніх закладів у процесі гендерної соціалізації і недостатнім рівнем готовності педагогів до організації такої роботи.

Таким чином, актуальність, теоретична і практична значущість проблеми гендерної соціалізації дівчат-підлітків, необхідність вивчення та узагальнення наявного практичного досвіду щодо гендерного виховання як провідного компонента гендерної соціалізації у родині, відсутність конкретних програм і методичних рекомендацій соціально-педагогічного супроводу процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Гендерна соціалізація дівчат-підлітків з неповних родин»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Інституту соціальної роботи і управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова і є складовою наукової проблеми «Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 29 березня 2011 року) та

узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26 квітня 2011 року).

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка моделі та соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин.

Виходячи із поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити соціально-педагогічний аспект гендерної соціалізації та обґрунтувати соціокультурні основи її протікання.

2. Висвітлити особливості гендерної соціалізації дівчат-підлітків в умовах неповної родини.

3. Розкрити суть і проблеми гендерної соціалізації дівчат-підлітків та розробити модель гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин.

4. Перевірити на практиці ефективність упровадження моделі гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин та відповідних їй соціально-педагогічних умов.

Об'єкт дослідження – процес гендерної соціалізації особистості.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: теорії соціалізації особистості (С. Бугле, Г. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Г. Лебон, Т. Парсонс та ін.); соціально-педагогічні засади соціалізації (Г. Андрєєва, А. Мудрик, І.Зверєва, А.Капська, Н. Лавриченко, С. Савченко та ін.); соціально-психологічний підхід до процесу гендерної соціалізації (Т. Говорун, І. Головнюова, І. Кльоцина, І. Ковальчук, Л. Олійник та ін.); теоретичні засади гендерних настанов та культури гендерної поведінки (І. Горбач-Кудря, П. Горностай, Н. Городнова, О. Кікінежді, В. Романова та ін.); положення щодо соціального становлення дітей як представників певної статі (І. Кон, В. Кравець, Т. Репіна, Н. Шабаєва та ін.) та сутнісних ознак гендерного виховання (С. Вихор, М. Зубілевич, Л. Левицький, В. Хор'яков, А. Шевченко та ін.); базові аспекти роботи із неповними родинами (М. Докторович, М. Костенко, В. Костів, Я. Ніколаєва, Н. Сохранна, І. Трубавіна, В. Целуйко та ін.). Законодавчою базою дослідження є загальнодержавні нормативні документи, у яких знайшли відображення проблеми соціалізації молоді та стандартів дотримання рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у суспільстві (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» від 27.12.2006 р., Наказ МОН «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» від 10.09.2009 р. та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань були використані такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, соціологічної, психологічної та соціально-педагогічної літератури, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення досліджених даних, моделювання з метою обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення сутнісних особливостей процесу гендерної соціалізації; *емпіричні* – спостереження, опитування, тестування дівчат-підлітків, їх матерів та педагогів, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, що сприяло оцінюванню результативності соціально-педагогічної роботи з неповними родинами за гендерним напрямом та теоретичному обґрунтуванню соціокультурних основ,

моделі, етапів і соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації дівчат-підлітків з неповних родин; *педагогічний експеримент* використовувався з метою перевірки моделі та відповідних їй соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин; *методи статичної обробки* експериментальних даних з метою виявлення значущості отриманих результатів (критерій F^* Фішера).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше виокремлено* підходи до поняття «гендерна соціалізація» та *запропоновано* авторське визначення поняття «гендерна соціалізація дівчат-підлітків», *обґрунтовано* стадії гендерної соціалізації, які проходить дівчина-підліток у процесі свого розвитку; *окреслено* сутність і компоненти гендерної соціалізованості особистості (когнітивно-особистісний, емоційно-ціннісний, поведінковий); *визначено* сутність гендерної соціалізованості дівчат-підлітків, зміст її критеріїв (знаннєвий, ціннісний, діяльнісний), показників та рівнів прояву (високий, середній, низький); *обґрунтовано* модель гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин, етапи та соціально-педагогічні умови реалізації цього процесу (удосконалення гендерного напрямку соціально-виховної роботи з дівчатами-підлітками; цілеспрямована соціально-педагогічна підтримка дівчат-підлітків з неповних родин і супровід процесу їх гендерної соціалізації; надання соціально-педагогічної допомоги неповній родині щодо дотримання егалітарних соціокультурних норм гендерного виховання; підготовка педагогічного колективу до активного сприяння гендерній соціалізації підлітків);

– *уточнено* поняття «неповна родина» та «гендер»; виокремлено функції гендерної соціалізації (присвоєння, відтворення) та її сторони (гендерне виховання, гендерна освіта, гендерний соціальний розвиток); визначено види діяльності, через які здійснюється гендерна соціалізація дівчат-підлітків (пізнавальна, пізнавально-практична, соціально-педагогічна) та функції, які вона реалізує (прогностична, когнітивна, психотерапевтична, організаційно-комунікативна, коригувальна); окреслено групи труднощів, що визначають особливості гендерної соціалізації дівчат-підлітків в умовах неповної родини (психолого-педагогічні та соціально-матеріальні);

– *подальшого розвитку* набула теорія соціокультурних основ гендерної соціалізації особистості (гендерна культура суспільства та обумовлені нею гендерні стереотипи і гендерні ролі).

Практичне значення одержаних результатів: підготовлено методичні рекомендації «Соціально-педагогічний супровід процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків з неповних родин»; розроблено авторський комплекс діагностичних методик для вивчення рівня гендерної соціалізованості дівчат-підлітків та готовності педагогів і батьків до організації цього процесу; апробовано на практиці модель гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин; відповідно до описаних соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації підібрано форми і методи соціально-педагогічної роботи з дівчатами-підлітками, неповними родинами, педагогічним колективом шкіл; розроблено «Перспективний план розвитку соціально-педагогічного супроводу процесу гендерної соціалізації».

Окремі здобутки дисертації можуть бути використані у системі підготовки та перепідготовки вчителів та соціальних педагогів, соціально-виховній роботі з підлітками різної статі.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Білоцерківської гімназії №2 (довідка №5 від 15.02.2012 р.), Ружинської гімназії, Житомирської області (довідка № 63 від 16.02.2012 р.), Загальноосвітньої школи №1 м. Ямпіль, Вінницької області (довідка № 276 від 07.05.2012 р.), Теліжинецького НВО «ЗОШ I-III ступенів – дитячий садок» Тетіївського району, Київської області (довідка № 41 від 20.03.2012 р.). Окремі пошукові експерименти здійснювалися на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 2/394 від 19 квітня 2012 р.), Білоцерківського гуманітарно-педагогічного коледжу (довідка № 193 від 20 травня 2012 р.) та отримали схвальні відгуки у Центрі практичної психології та соціально-виховної роботи Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради (довідка № 3 від 13.02.2012 р.).

Загалом на різних етапах дослідження до роботи було залучено 887 підлітків (461 хлопець, 426 дівчат), з них – 283 дівчини-підлітки з неповних родин віком 11-17 років. При цьому експериментальна група становила 96 осіб, контрольна – 98 осіб (дівчата-підлітки з неповних родин – учениці 7-9 класів). Опитуванням було охоплено 118 педагогів і 104 батьків (65 із неповних родин), що проживають у різних регіонах України (Вінницька, Житомирська, Київська області).

Особистий внесок здобувача. У статті «Вплив соціокультурних чинників на формування соціальної мобільності сучасної молоді», опублікованій у співавторстві з Л. Вольною, авторським є аналіз ролі освіти як соціального інституту, що забезпечує засвоєння молоддю соціокультурних вимог.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях і виступах на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Історичний досвід, стан і перспективи підготовки педагогічних і соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами» (Чернівці, 2011), «Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії» (Київ, 2011), «Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування» (Суми, 2011); *всукраїнських* – «Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів у третьому тисячолітті» (Запоріжжя, 2011), «Психолого-педагогічне забезпечення соціальної мобільності сучасної молоді: реалії та перспективи» (Київ, 2012), «Актуальні питання лінгвістики і педагогіки» (Біла Церква, 2012), «Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії» (Київ, 2012); *щорічних* звітно-наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2010-2012 рр.). Окремі положення обговорювалися та отримали схвалення на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основний зміст дисертації відображено в 9 друкованих працях. Серед них: 5 статей – у наукових фахових виданнях України (4 – одноосібних, 1 стаття у співавторстві), 1 методичні рекомендації, 3 тези доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Загальний обсяг особистого доробку становить 9,5 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, містить список використаних джерел (360 позицій, із них – 23 іноземною мовою) та 5 додатків (на 38 сторінках). Повний обсяг тексту дисертації становить 273 сторінок, із них 178 сторінок основного тексту. Роботу ілюстровано 12 рисунками і 11 таблицями, що займають 14 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, теоретико-методологічні засади дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення дослідження; подано інформацію про апробацію та впровадження його результатів, наведено відомості про структуру, обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні основи гендерної соціалізації дівчат-підлітків у неповній родині»* – розкрито підходи до понять «гендер», «гендерна соціалізація» та здійснене авторське трактування гендерної соціалізації дівчат-підлітків, визначено її функції, сторони і стадії; обґрунтовано сутність гендерної соціалізованості дівчат-підлітків, окреслено її компоненти, критерії та показники; проаналізовано гендерну культуру, гендерні стереотипи і гендерні ролі як соціокультурні основи гендерної соціалізації особистості; розкрито сутність поняття «неповна родина» та труднощі, що зумовлюють особливості гендерної соціалізації дівчат-підлітків в умовах неповної родини.

Встановлено, що важливою складовою процесу соціалізації особистості є гендерна соціалізація. Розуміння поняття «гендер» традиційно розглядається у межах теорій соціального конструювання, культурної метафори, статеворольової соціалізації, соціальної стратифікації та системної теорії. Його тлумачення варіює від отождолення із оволодінням системою соціальних відносин до включення цього феномену у низку складових, як-от, стать, сексуальність, гендерна (статеворольова) ідентичність та гендерна роль. У роботі дотримано теорії соціального конструювання, що дозволило розглянути поняття «гендер» як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами соціокультурну систему цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, які набуваються ними в процесі соціалізації.

Аналіз тлумачень поняття «гендерна соціалізація» та суміжних із ним понять (диференціальна, статеворольова, гендернорольова соціалізація) дозволив окреслити три *підходи до його розуміння*: об'єкт-об'єктний підхід (суспільство впливає на індивіда – Т. Говорун, В. Кравець та ін.); об'єкт-суб'єктний підхід (суспільство впливає на індивіда, а останній на суспільство – В. Каган та ін.); суб'єкт-суб'єктний підхід (індивід у суспільстві – Ю. Альошина, А. Волович, Н. Городнова, М. Дворянчиков, С. Єніколопов, О. Кікінежді, В. Романова, В. Хор'яков та ін.). У роботі дотримано суб'єкт-суб'єктного підходу, який передбачив розгляд *гендерної соціалізації*, як процесу впливу соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поведінки чоловіків та жінок, а також активного оволодіння й відтворення індивідом прийнятих моделей чоловічої та жіночої поведінки. При цьому визначено основні *функції* (присвоєння,

відтворення) та *сторони* гендерної соціалізації (гендерний саморозвиток особистості, гендерна освіта, гендерне виховання).

Доведено, що важливим посередником соціальної взаємодії у системі «індивід – група – суспільство» виступає культура. У найбільш загальному розумінні поняття «гендерна культура» розглянуто як сукупність гендернорольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлених суспільним ладом та пов'язаними із ним інституціями. Підкреслено, що процес гендерної соціалізації особистості реалізується через призму гендерної культури. Остання ж виступає своєрідним співвідношенням таких елементів, як гендерні ролі та гендерні стереотипи. При цьому *гендерну роль* розглянуто, як комплекс ролей, які зумовлені гендерною культурою і розвиваються в процесі гендерної соціалізації. У роботі дотримано теорії соціального наочіння гендерних ролей, згідно з якою уявлення про чоловічу та жіночу гендерні ролі формуються в рамках кожної культури, а потім засвоюються дітьми у процесі їх інтеграції в систему соціальних стосунків із батьками, однолітками та оточуючими людьми.

Встановлено, що на рівні культури гендерні ролі існують у контексті певної гендерної символіки та гендерних стереотипів. *Гендерні стереотипи* ми розуміємо як відносно стійкі, нормативні уявлення індивіда про себе та оточуючих як представників певної статі, про риси і якості, якими повинні володіти представники певної статі, та про нормативні зразки поведінки у процесі міжстатевої взаємодії.

Доведено, що гендерна соціалізація у родині та школі, забезпечуючи успішне засвоєння дитиною гендерних ролей, повинна враховувати запити сучасного суспільства, яке вимагає зміни гендерних стереотипів в егалітарному напрямку. У такому випадку в процесі гендерної соціалізації на основі егалітарних гендерних стереотипів буде відбуватися засвоєння гендерних ролей і, як результат, буде відтворюватися та розвиватися гендерна культура особистості.

Констатовано, що повноцінне засвоєння дівчиною-підлітком гендерних ролей та егалітарних гендерних стереотипів значно ускладнюється в неповній родині, де вона позбавлена одного із батьківських взірців. У роботі під *неповною родиною* ми розуміємо специфічне соціокультурне середовище, де відбувається об'єктивно-суб'єктивна взаємодія між одним із батьків (переважно матір'ю) та дитиною (дітьми), за яку він несе юридичну та моральну відповідальність, забезпечуючи їх виховання, навчання і саморозвиток. Неповні родини (за М. Докторович) поділяються за гендерним аспектом на батьківські та материнські. Оскільки за статистикою близько трьох четвертих підлітків виховується у материнській родині, то у роботі ми розглядаємо переважно особливості материнсько-дитячих відносин та їх вплив на характер соціального та особистісного розвитку дитини.

Встановлено, що особливості гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин зумовлені *труднощами* двовекторного спрямування: *психолого-педагогічні* (засвоєння спотворених уявлень про родину, ідеали чоловіка та жінки через неповноту родини; формування надмірної прихильності до матері; загальмування прояву почуття жіночності у дівчат; зниження чіткості процесу гендерної ідентифікації; ускладнення процесу засвоєння соціальних і гендерних ролей та навчання дівчат-підлітків навичкам спілкування із протилежною статтю; звуження границь гендерної активності через обмежені можливості знайомитися з різними

типами гендерної поведінки, моделями гендерних взаємовідносин); *соціально-матеріальні* (недостатня матеріальна забезпеченість, низький контроль із боку батьків, надмірна їхня зайнятість, що підвищують ризик виникнення порушень у соціальному, в тому числі й гендерному, становленні підлітка).

Враховуючи означені вище положення та об'єкт нашого дослідження, було обґрунтоване авторське визначення поняття *«гендерна соціалізація дівчат-підлітків»*, як двобічного процесу, який відображає, з одного боку, – спрямовані та спонтанні впливи на особистість дівчини різних соціальних інститутів відповідно до соціокультурних уявлень про ролі, статуси і призначення чоловіків і жінок у суспільстві в залежності від їх біологічної статі, а, з іншого боку, – результати засвоєння, прийняття та відтворення дівчиною культурних цінностей, норм та правил. При цьому окреслено *стадії* гендерної соціалізації, які проходить дівчина-підліток у процесі свого розвитку, – гендерної ідентифікації, гендерної автономності, гендерної активності.

З метою оцінювання результативності процесу гендерної соціалізації обґрунтовано сутність поняття *«гендерна соціалізованість»* – це своєрідне поєднання знань, умінь, якостей і цінностей особистості, які актуалізують її можливості бути ефективною у сфері гендерних відносин. Окреслено його основні *компоненти*: когнітивно-особистісний, емоційний-ціннісний та поведінковий.

У розділі визначено поняття *«гендерна соціалізованість дівчат-підлітків»* як сформованість системи особистісних і соціальних гендерних характеристик дівчат-підлітків, їх емоційно-ціннісного ставлення до норм, що регламентують гендерну взаємодію, та до самої взаємодії, а також досвід виконання ними гендерних ролей на основі емпатії, самоповаги, взаємоповаги, що відповідає запиту суспільства щодо гендерної рівності. При цьому відповідно до вказаних компонентів визначено зміст *критеріїв та показників гендерної соціалізованості дівчат-підлітків*: *знанцевий* – уявлення дівчат-підлітків про чоловіка, про еталони поведінки хлопчиків та дівчат, про соціальні ролі, які виконують чоловіки і жінки у суспільстві; *ціннісний* – зміст гендерних стереотипів і цінностей дівчат-підлітків; *діяльнісний* – тип гендернорольової поведінки дівчат-підлітків, гендерна активність дівчат-підлітків у провідних сферах життєдіяльності.

У другому розділі – *«Практичні основи реалізації процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин»* – виявлено рівень сформованості основних показників гендерної соціалізованості дівчат-підлітків із неповних родин та проаналізовано досвід організації процесу гендерної соціалізації з ними в умовах школи; обґрунтовано модель, етапи і соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин; представлено дані щодо експериментальної перевірки на практиці ефективності їх увпровадження.

Емпіричне дослідження у рамках пілотного етапу експерименту було проведено із трьома категоріями респондентів – підлітками, батьками з неповних родин, педагогами за такими напрямками: виявлення рівня сформованості основних показників гендерної соціалізованості дівчат-підлітків; вивчення особливостей реалізації гендерного виховання батьками; виявлення рівня готовності педагогів до організації з підлітками роботи гендерного спрямування; вивчення досвіду організації гендерної соціалізації дівчат-підлітків.

З метою оцінювання якісних і кількісних показників гендерної соціалізованості дівчат-підлітків із неповних родин було підібрано відповідний комплекс діагностичних методик, серед яких авторські анкети «Виявлення уявлень дівчат-підлітків про особистість чоловіка», «Хлопці та дівчата нашого класу», «Уявлення підлітків про гендерні ролі», «Схема спостереження проявів гендерної активності та провідних сфер життєдіяльності дівчат-підлітків» та ін.

У процесі дослідження виявлено такі *особливості гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин*: надмірна ідеалізація чоловіка (матеріально незалежний – 87,36%, допомагає у господарстві – 78,14%, любить дружину – 75,21%, тоді коли в повних родинах ці показники на 10% нижчі); загострене відчуття неповноти родини (99,84% дівчат із неповних родин і лише 44,68% дівчат із повних у майбутньому хочуть, насамперед, створити власну родину); висунення завищених вимог до жінки, яка, окрім типово жіночих обов'язків, повинна вміти ремонтувати різні речі (40,42%), захистити себе (84,75%) тощо; тоді коли підліткам із повних родин жінка здається, насамперед, доброю (55,72%) та красивою (47,12%); зміщення акцентів у гендернорольовій поведінці (дівчата-підлітки, які виховуються у неповних родинах, проявляють більшу схильність до андрогінного (21,85% порівняно із 14,95% у повних родинах) та недиференційованого типів статеворольової поведінки (24,33% порівняно із 5,70%); і хоча переважна більшість їх рис є фемінінними (40,71%), однак цей показник нижчий, чим у дівчат із повних родин, на 24,15%.

Загалом за результатами діагностики було уточнено показники й окреслено *рівні гендерної соціалізованості дівчат-підлітків* (високий, середній, низький). За допомогою авторської «Методики виявлення рівнів гендерної соціалізованості дівчат-підлітків» встановлено, що тільки 18,84% дівчат-підлітків із неповних родин мають високий рівень гендерної соціалізованості; рівень гендерної соціалізованості 39,43% опитаних можна визначити як низький.

Встановлено, що у батьків із неповних родин погляди відрізняються меншою стереотипізацією (45,43% опитаних схильється до думки, що хлопців і дівчат не потрібно виховувати по-різному). Водночас часто самі батьки демонструють надмірно фемінізовані або маскулінізовані зразки гендерної поведінки. Наприклад, вони наділяють справжню жінку такими якостями характеру, як цілеспрямованість (78,67%) та рішучість (65,54%), а от ніжність і ласкавість відсуваються ними на другий план (56,15% та 47,18%).

Результати діагностики готовності педагогів до організації з підлітками роботи гендерного спрямування дозволили констатувати схильність значної частини опитаних (46,24%) до реалізації традиційних гендерних стереотипів. Зокрема, під час уроків більшість запитань отримують дівчата (65,85%), а поведінкові зауваження – хлопці (81,13%), позитивна оцінка особистості стосується частіше дівчат (63,33%), а негативна – хлопців (52,84%).

Щодо організації практичної роботи гендерного спрямування із учнями, то встановлено, що у низці шкіл проводяться тренінгові заняття з гендерного виховання. Разом із тим, їх авторами не даються конкретні рекомендації щодо категорії учасників (віку, статі чи інших характеристик), а також особливостей родинного середовища. Більшість із розроблених форм роботи орієнтована на ознайомлення із гендерною проблематикою у юнацькому віці. Тренінги для

педагогів гендерного спрямування, які проводяться на базі окремих шкіл, не є систематичними, а їх тривалість не дозволяє говорити про отримання належної методичної підготовки їх учасниками. Не виявлено практично ніяких систематичних заходів, які б спрямовувалися на батьків, в тому числі із неповних родин.

Загальний недостатній рівень гендерної соціалізованості дівчат-підлітків із неповних родин, відсутність належного методичного забезпечення організації соціалізуючих впливів батьками і педагогами на гендерній основі обумовили необхідність розробки та обґрунтування відповідного методичного інструментарію. Така робота здійснювалася з урахуванням *положень теорії соціокультурних основ гендерної соціалізації особистості*: 1) формування гендерних стереотипів як соціокультурних одиниць, які визначають гендерні характеристики особистості з урахуванням запиту сучасного суспільства у гендерній рівності та демократії, а також вимагають побудови соціалізуючого процесу на основі альтернативної моделі гендерної соціалізації; 2) визнання сенситивності підліткового віку для прийняття нової моделі гендерної соціалізації, усвідомлення значущості соціокультурних цінностей і зовнішніх проявів гендерної рівності; 3) врахування соціокультурного середовища неповних родин, де відбувається первинна гендерна соціалізація дівчат-підлітків.

Визначені положення стали орієнтирами для організації подальшої практичної соціально-педагогічної роботи і знайшли відображення в *авторській моделі гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин* (рис. 1), яка поетапно реалізувалася.

На першому *етані* – *діагностично-цільовому* – було сформульовано мету і завдання експериментальної соціально-педагогічної роботи щодо гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин, проведено діагностику рівнів гендерної соціалізованості дівчат-підлітків.

Другий етап – *методичний* – передбачив окреслення принципів гендерної соціалізації, прогнозування соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин, підбір форм, методів і засобів соціально-педагогічної дії. При роботі щодо гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин нами були враховані *загальні* (демократизації, гуманізації, природовідповідності, відповідності вимогам часу, диференціації та інтеграції, соціально-педагогічного супроводу) та *специфічні принципи* (гендерної рівності, паритетності, егалітарності та культурного релятивізму).

Спрогнозовано *соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин*: удосконалення гендерного напрямку соціально-виховної роботи з дівчатами-підлітками; цілеспрямована соціально-педагогічна підтримка дівчат-підлітків із неповних родин і супровід процесу їх гендерної соціалізації; надання соціально-педагогічної допомоги неповній родині щодо дотримання егалітарних соціокультурних норм гендерного виховання; підготовка педагогічного колективу до активного сприяння гендерній соціалізації підлітків.

На *третьому* – *організаційно-процедурному етапі* – упроваджено у практику форми, методи і засоби соціально-педагогічної дії відповідно до спрогнозованих соціально-педагогічних умов за визначеними напрямками роботи (з дівчатами-підлітками, з батьками з неповних родин, з педагогами).

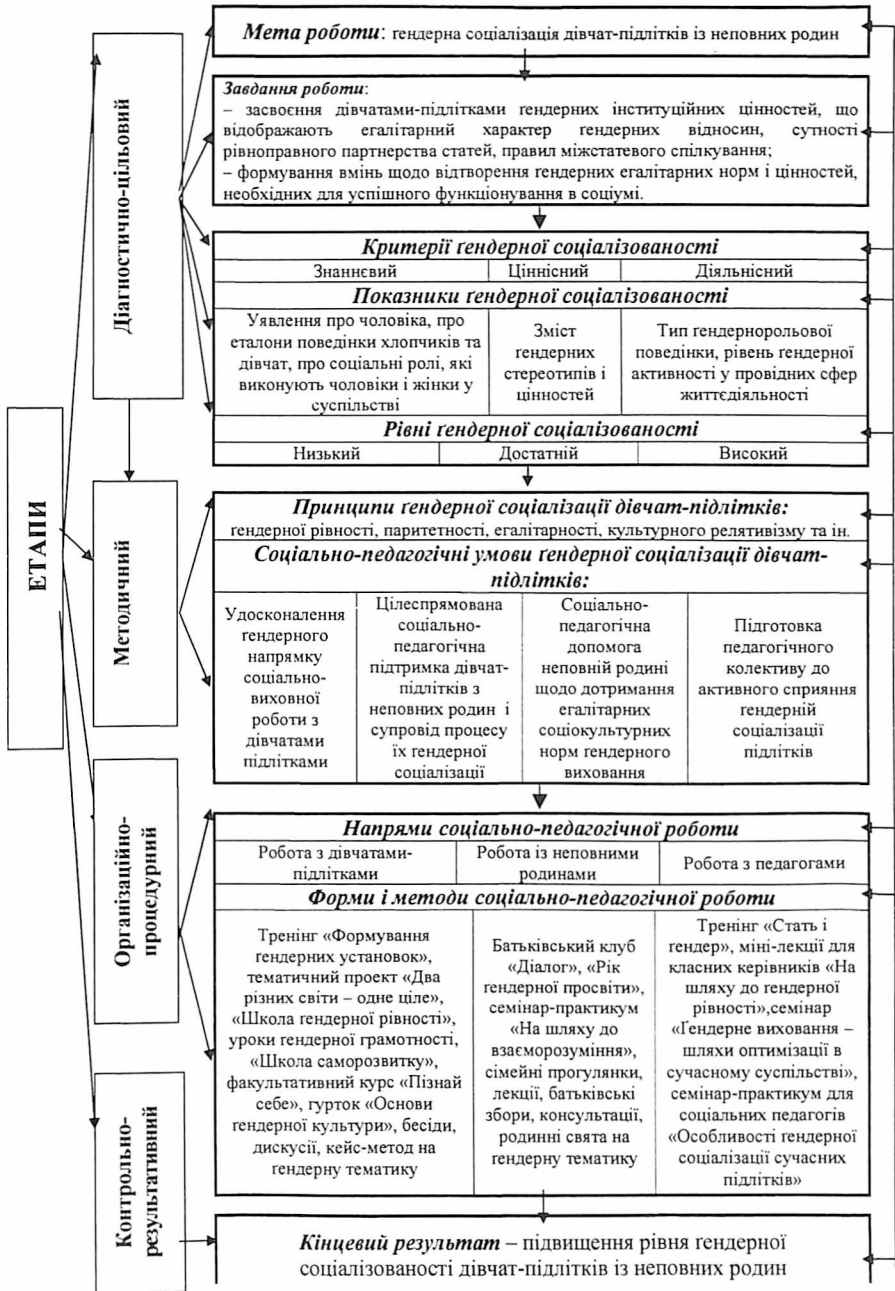

Рис. 1 Модель гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин

У розробці та реалізації більшості заходів, передбачених соціально-педагогічними умовами, авторка брала особисту участь, оскільки тривалий час (і до початку експериментальної роботи, і під час неї) працювала на посаді соціального педагога-психолога у гімназії № 2 м. Біла Церква. Окрім того, до роботи було залучено соціальних педагогів, психологів, педагогів-організаторів та класних керівників експериментальних шкіл.

Експериментальна робота проводилася на базі Білоцерківської гімназії №2, Теліжинецького НВО «ЗОШ I-III ступенів – дитячий садок» Тетіївського району (Київська область), Ружинської гімназії (Житомирська область), загальноосвітньої школи №1 м. Ямпіль (Вінницька область).

Цілеспрямований соціально-педагогічний супровід здійснювався упродовж трьох років (7-9 клас) – 2009-2012 н.р. Розподіл експериментальної і контрольної груп відбувався відповідно до класних колективів паралелі: А, Б – учасники експериментальної групи (ЕГ – 96 осіб); В, Г – учасники контрольної групи (КГ – 98 осіб). При цьому з метою забезпечення толерантного підходу до учасників експерименту до роботи залучалися не лише дівчата-підлітки з неповних родин, але й усі бажаючі підлітки обох статей (дівчата і хлопці) з повних родин.

Організація процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків реалізовувалася через такі *види діяльності*: пізнавальна діяльність, яка мала соціалізуючий характер та організовувалася з метою сприяння гармонійного розвитку дівчини-підлітка та підвищення її обізнаності із гендерних питань; пізнавально-практична діяльність, яка полягала у залученні дівчини-підлітка до спеціальних ситуацій для оволодіння різними гендерними ролями; соціально-педагогічна діяльність, яка організувалася з метою створення умов для оволодіння дівчиною-підлітком досвідом міжстатевих відносин. Вони виконували такі *функції*: прогностична, когнітивна, організаційно-комунікативна, психотерапевтична, коригувальна.

Ключовим моментом роботи на організаційно-процедурному етапі стало впровадження соціально-педагогічних умов. *Реалізація першої умови* – удосконалення гендерного напрямку соціально-виховної роботи з дівчатами-підлітками здійснювалося за такими *напрямами*: 1) *формування гендерної свідомості* – бесіди («Український жіночий рух», «Як відображаються гендерні проблеми в розвитку суспільства: влада, освіта, здоров'я, політика», «Традиційна сім'я та соціокультурні норми сучасності» та ін.), проблемні лекції («Гендерні стереотипи як соціокультурні механізми життєдіяльності людини» та ін.), дискусії на гендерну тематику («Що таке гендер?», «Чоловік та жінка – стать чи соціокультурна норма?» та ін.), конкурс малюнку «Гендерна рівність чи різність?», кейс-метод «Стисло про гендер», пошуково-дослідницька робота гендерного спрямування та ін.; 2) *формування гендерної культури* – конкурси ліричних віршів про жінку, матір, батька, любов; вікторини, ігрові програми «Ми – різні, ми – рівні»; тематичні семінари-практикуми («Вчимося любити себе», «Грамматика спілкування людини» та ін.); 3) *формування соціокультурного досвіду гендерної взаємодії* – інтерактивні заняття «Гендерна рівність: чоловік = жінка», «Ціна стереотипів» та ін., тематичні проекти «Два різних світи – одне ціле», участь в учнівському самоврядуванні, зокрема культурно-дозвіллевій (свята «Барви осені», «Весняні

подихи» тощо) та інформаційно-просвітницькій роботі на волонтерських засадах (Міжнародний день сім'ї тощо), «Школа гендерної рівності», уроки гендерної грамотності, «Школа саморозвитку», цільовий проект «Я зростаю» та ін.

Реалізація другої умови – цілеспрямована соціально-педагогічна підтримка дівчат-підлітків із неповних родин і супровід процесу їх гендерної соціалізації – здійснювалася за такими напрямками: 1) *діагностична робота* психолога з підлітками; 2) *корекційна робота* з дівчатами, які зазнали десоціалізуючих впливів унаслідок втрати одного із батьків, через факультативний курс «Пізнай себе»; 3) *корекційно-профілактична робота* з дівчатами-підлітками, які не оволоділи знаннями щодо гендерних характеристик особистості, через гурток «Основи гендерної культури»; 4) *активізація роботи соціально-психологічної служби школи та класних керівників* щодо організації позитивної гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин (виховна година на тему «Хто в домі господар?», вечір «Турнір майбутніх сімей» та ін.).

Реалізація третьої умови – надання соціально-педагогічної допомоги неповній родині щодо дотримання егалітарних соціокультурних норм гендерного виховання – реалізовувалась через такі напрями роботи: 1) *вивчення неповних родин*; 2) *налагодження конструктивної соціальної взаємодії в родині* (семінар-практикум «На шляху до взаєморозуміння», батьківський клуб «Діалог»); 3) *соціально-педагогічна просвіта матерів з неповних родин* із гендерних питань (проект «Рік гендерної просвіти», батьківські збори «Психологічні та вікові особливості підлітків», лекція «Гендерна соціалізація», тематична виставка «Про гендер цікаво»), питань статевого виховання (бесіди «Стать і сексуальність», «Сучасність чи розбещеність?» та ін.) та профорієнтаційних питань (конференція «Шлях до успіху»); 4) *оптимізація родинного дозвілля* (сімейні прогулянки).

Реалізація четвертої умови – підготовка педагогічного колективу до активного сприяння гендерній соціалізації підлітків – здійснювалася за такими напрямками роботи: 1) *засвоєння провідних ідей гендерної рівності* (тренінг «Стать і гендер. Ціна стереотипів» для усіх педагогів, навчально-методичний семінар «Гендерне виховання – шляхи оптимізації в сучасному суспільстві» для вчителів-предметників, цикл міні-лекцій «На шляху до гендерної рівності» для класних керівників та ін.); 2) *використання отриманих знань у практичній діяльності* (семінар-практикум для соціальних педагогів міста «Особливості гендерної соціалізації сучасних підлітків», естафета передового досвіду «Провідні технології гендерної соціалізації підлітків» та ін.); 3) *гендерна самоосвіта педагогів* (організація тренінгових занять «Формування гендерної культури», організація наукової роботи учнів «Грашкова фабрика андрогінів – хто є хто?») та ін.).

На четвертому – *контрольно-результативному етапі* експериментальної роботи виявлено статистично значущі зрушення в показниках ЕГ (рис. 2). Зокрема, в ЕГ на 27,12% зросла частка респондентів, які демонструють високий рівень, поряд із зростанням лише на 1,99% у КГ. Крім того, значно зменшилася в ЕГ (на 29,11%) частка дівчат-підлітків, які мають низький рівень гендерної соціалізованості – із 38,53 % до 9,42%. У КГ теж відбулися зрушення, але удвічі менші – на 16,31%.

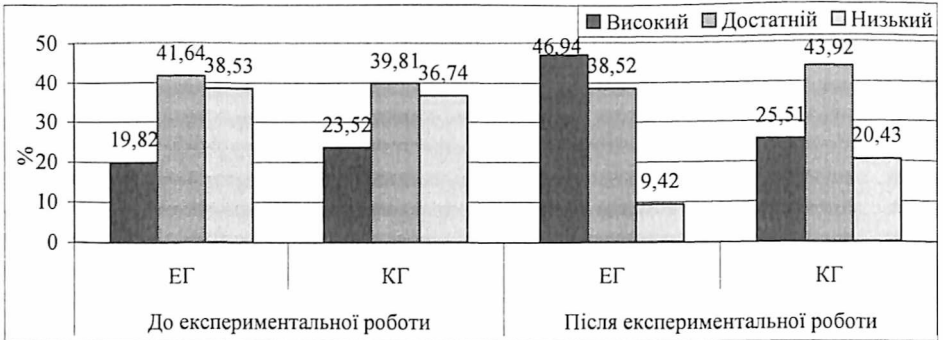

Рис.2. Динаміка рівнів гендерної соціалізованості дівчат-підлітків із неповних родин

Загалом, якщо оцінювати динаміку рівня гендерної соціалізованості дівчат-підлітків, то можна побачити, що частка осіб, у яких зріс рівень гендерної соціалізованості, в експериментальній групі більша, ніж у контрольній. Загалом високий рівень гендерної соціалізованості мають 46,94% учасників експериментальної групи і лише 25,51% учасниць контрольної групи, а низький рівень гендерної соціалізованості спостерігається у 9,42% дівчат експериментальної групи та 20,43% дівчат-підлітків контрольної групи.

Таким чином, отримані нами дані повторного контрольного зрізу підтвердили, що розроблена модель, що враховувала соціокультурні основи (гендерні стереотипи та гендерні ролі) гендерної соціалізації, спрогнозовані соціально-педагогічні умови, а також орієнтація на запит суспільства щодо гендерної рівності статей є значущими і впливають на успішність процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми гендерної соціалізації дівчат-підлітків, що виявляється у побудові моделі, етапів, соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин, а також їх експериментальній перевірці.

У процесі теоретико-емпіричного дослідження отримано результати, які засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави зробити такі висновки:

1. Гендерна соціалізація є важливою складовою процесу соціалізації особистості. У роботі окреслено три підходи до цього поняття: об'єкт-об'єктний підхід, об'єкт-суб'єктний підхід, суб'єкт-суб'єктний підхід. Нами дотримано суб'єкт-суб'єктного підходу, який передбачив розгляд *гендерної соціалізації*, як процесу впливу соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поведінки чоловіків та жінок, а також активного оволодіння й відтворення індивідом прийнятих моделей чоловічої та жіночої поведінки. При цьому визначено основні *функції* (присвоєння, відтворення)

та *сторони* гендерної соціалізації (гендерний саморозвиток особистості, гендерна освіта, гендерне виховання). Констатовано, що процес гендерної соціалізації індивіда реалізується через призму гендерної культури, провідними елементами якої є гендерні стереотипи і гендерні ролі. Наголошено, що засвоєння індивідом певної гендерної ролі є підґрунтям набуття гендерної ідентичності, з якою надалі співвідносяться самосвідомість особистості та всі властивості її поведінки, а гендерні стереотипи виступають засобами усвідомлення індивідом статевої приналежності. Підкреслено, що гендерна соціалізація у родині та школі, забезпечуючи успішне засвоєння дитиною гендерних ролей, повинна враховувати запити сучасного суспільства, яке вимагає зміни гендерних стереотипів в егалітарному напрямку. У такому випадку в процесі гендерної соціалізації на основі егалітарних гендерних стереотипів буде відбуватися засвоєння гендерних ролей і, як результат, буде відтворюватися та розвиватися гендерна культура особистості.

2. Представлено авторське визначення поняття «*гендерна соціалізація дівчат-підлітків*» – це двобічний процес, який відображає, з одного боку, спрямовані та спонтанні впливи на особистість дівчини різних соціальних інститутів відповідно до соціокультурних уявлень про ролі, статуси і призначення чоловіків і жінок у суспільстві в залежності від їх біологічної статі, а з іншого боку, результати засвоєння, прийняття та відтворення дівчиною культурних цінностей, норм та правил. Обґрунтовано *стадії* гендерної соціалізації дівчат-підлітків (гендерної ідентифікації, гендерної автономності, гендерної активності). Окреслено сутність і *компоненти* (когнітивно-особистісний, емоційно-ціннісний, поведінковий) гендерної соціалізованості. Визначено зміст *критеріїв* (знансвий, ціннісний, діяльнісний) та *показників* (уявлення дівчат-підлітків про чоловіка, про еталони поведінки хлопчиків та дівчат, про соціальні ролі, які виконують чоловіки і жінки у суспільстві; зміст гендерних стереотипів і цінностей дівчат-підлітків; тип гендернорольової поведінки дівчат-підлітків, рівень гендерної активності дівчат-підлітків у провідних сферах життєдіяльності) гендерної соціалізованості дівчат-підлітків.

3. Теоретичний аналіз поняття «неповна родина» та його ознак дозволили дати авторське трактування поняття: «*неповна родина*» – специфічне соціокультурне середовище, де відбувається об'єктивно-суб'єктивна взаємодія між одним із батьків (переважно матір'ю) та дитиною (дітьми), за яких він несе юридичну та моральну відповідальність, забезпечуючи виховання, навчання і саморозвиток. Встановлено, що особливості гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповни родин зумовлені *труднощами* двовекторного спрямування: *психолого-педагогічні* (засвоєння спотворених уявлень про родину, ідеали чоловіка та жінки через неповноту родини; формування надмірної прихильності до матері; загальмування прояву почуття жіночності у дівчат; зниження чіткості процесу гендерної ідентифікації; ускладнення процесу засвоєння соціальних і гендерних ролей та навчання підлітків навичкам спілкування із протилежною статтю; звуження границь гендерної активності через обмежені можливості знайомитися з різними типами гендерної поведінки, моделями гендерних взаємовідносин); *соціально-матеріальні* (недостатня матеріальна забезпеченість, низький контроль із боку батьків, надмірна їхня

зайнятість, що підвищують ризик виникнення порушень у соціальному, в тому числі й гендерному, становленні підлітка).

4. За результатами пілотного дослідження уточнено показники гендерної соціалізованості дівчат-підлітків та окреслено її рівні (високий, середній, низький). Встановлено, що 39,43% дівчат-підлітків із неповних родин мають низький рівень гендерної соціалізованості, тільки 18,84% – мають високий рівень. У низці шкіл проводяться тренінгові заняття з гендерного виховання із самими учнями. Разом із тим, їх авторами не даються конкретні рекомендації щодо категорії учасників (віку, статі чи інших характеристик), а також не враховуються особливості родинного середовища. Тренінги для педагогів гендерного спрямування, які проводяться на базі окремих шкіл, не є систематичними, а їх тривалість не дозволяє говорити про достатню глибину висвітлення порушених питань та про отримання належної методичної підготовки їх учасниками.

Виявлена ситуація зумовила необхідність розробки та апробації авторської моделі гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин. Її побудова здійснювалася з урахуванням соціокультурних основ гендерної соціалізації підлітків: формування гендерних стереотипів як соціокультурних одиниць, які визначають гендерні характеристики особистості з урахуванням запиту сучасного суспільства у гендерній рівності та демократії, а також вимагають побудови соціалізуючого процесу на основі альтернативної моделі гендерної соціалізації; визнання сенситивності підліткового віку для прийняття нової моделі гендерної соціалізації, усвідомлення значущості соціокультурних цінностей і зовнішніх проявів гендерної рівності; врахування соціокультурного середовища неповних родин, де відбувається первинна гендерна дівчат-підлітків. Моделювання гендерної соціалізації дівчат-підлітків здійснювалося у відповідності до означених нижче вимог: а) розуміння гендерної соціалізації як процесу і результату засвоєння дівчиною-підлітком гендерних культурних цінностей, гендерних норм та правил гендерної поведінки; б) розгляд суті гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин як створення відповідних соціально-педагогічних умов для їх успішної гендерної соціалізації та досягнення її результату; в) визначення мети гендерної соціалізації як формування гендерно соціалізованої дівчини (майбутньої жінки), яка здатна самореалізуватися у різних сферах суспільного життя, завдяки набуттю егалітарної свідомості та відповідних способів життєдіяльності; г) обґрунтування завдань гендерної соціалізації дівчат-підлітків відповідно до змісту гендерної соціалізованості (її компонентів, критеріїв, показників і рівнів) та до типу родини, в якій вони проживають; д) структурування процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин шляхом визначення.

5. Ефективність упровадження авторської моделі забезпечили форми і методи роботи, підібрані відповідно до обґрунтованих автором етапів (діагностично-цільовий, методичний, організаційно-процедурний та контроль-результативний), напрямів (робота з дівчатами-підлітками, з батьками з неповних родин, з педагогами) і соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин (удосконалення гендерного напрямку соціально-виховної роботи з дівчатами-підлітками; цілеспрямована соціально-педагогічна підтримка дівчат-підлітків із неповних родин і супровід процесу їх гендерної соціалізації; надання

соціально-педагогічної допомоги неповній родині щодо дотримання егалітарних соціокультурних норм гендерного; підготовка педагогічного колективу до активного сприяння гендерній соціалізації підлітків).

Отримані дані повторного контрольного зрізу підтвердили, що розроблена модель, яка враховувала соціокультурні основи (гендерні стереотипи та гендерні ролі) гендерної соціалізації, спрогнозовані соціально-педагогічні умови, а також орієнтація на запит суспільства щодо гендерної рівності статей є значущими і впливають на успішність процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин. Загалом високий рівень гендерної соціалізованості мають 46,94% учасників експериментальної групи і лише 25,51% учасниць контрольної групи.

Отримані результати не вичерпують усіх питань, пов'язаних із соціально-педагогічним супроводом процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин. Серед *перспективних напрямів дослідження* можна назвати: розробку комплексної системи виявлення дівчат-підлітків із неповних родин, що передбачає ознайомлення дівчат-підлітків та їх батьків із визначенням цього поняття та роз'яснення умов, за яких родина може вважатися неповною; обґрунтування змісту і форм роботи гендерного спрямування з молодшими школярами та старшокласниками задля забезпечення поетапності гендерної соціалізації; визначення напрямів оптимізації дозвілля підлітків, які проживають у неповних родин; окреслення основних заходів профорієнтаційної роботи, що передбачатиме розробку профорієнтаційних рекомендацій, які відповідають ідеям гендерної рівності; організацію окремої роботи з матерями із неповних родин для підвищення рівня їх соціальної компетентності.

Основні результати дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Сиякова В. Б. Соціально-педагогічний супровід процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків з неповних родин : методичні рекомендації / В. Б. Сиякова ; під ред. доц. Л. М. Вольнової. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 120 с.

2. Сиякова В. Б. Особливості соціалізації підлітків, які виховуються в неповній родині / В. Б. Сиякова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 12. – С. 213—219. – (Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка).

3. Сиякова В. Б. Вплив гендерних стереотипів на основі моделі гендерної соціалізації в сучасному суспільстві / В. Б. Сиякова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 13. – С. 83—91. – (Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка).

4. Сиякова В. Б. Організація соціально-педагогічної допомоги неповній родині у вихованні дітей / В. Б. Сиякова // Вісник Запорізького нац. ун-ту : зб. наук. праць. Педагогічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – № 3 (16). – С. 41—45.

5. Сиякова В. Б. Соціокультурні механізми гендерної соціалізації особистості / В. Б. Сиякова // Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених і студентів (Суми, 20—21 квіт. 2011 р.) / МОНМС України, Сумський держ. пед. ун-т ім.

А. С. Макаренка, ІТЗО МОНМС України, НАПН України. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 174—175.

6. Сиякова В. Б. Законодавче забезпечення соціально-правового захисту неповних родин / В. Б. Сиякова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : наук.-метод. журнал. –2012. – (Січень-березень) № 1. – С. 72—80.

7. Сиякова В. Б. Пріоритетні напрямки соціально-правового захисту неповних родин / В. Б. Сиякова // Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Київ, 29 квіт. 2011 р.) / МОНМС України, НПУ ім. М. П. Драгоманова, Ін-т соц. роботи та управління. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 74—78.

8. Сиякова В. Б. Педагогічні умови формування гендерної компетентності сучасного педагога / В. Б. Сиякова // Історичний досвід, стан та перспективи підготовки соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами : матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (Чернівці, 3—5 лист. 2011 р.) / МОНМС України, НАПН України, Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Чернів. Нац. ун-т, 2011. – С. 418—421.

9. Сиякова В. Б. Вплив соціокультурних чинників на формування соціальної мобільності сучасної молоді / Л. М. Вольнова, В.Б. Сиякова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 20011. – Вип. 14, ч. II. – С. 104—111.

АНОТАЦІЇ

Сиякова В. Б. Гендерна соціалізація дівчат-підлітків із неповних родин. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, МОНМС України, Київ, 2012.

У дисертаційному дослідженні висвітлено сутність гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин; виокремлено підходи до поняття «гендерна соціалізація» та запропоновано авторське визначення поняття «гендерна соціалізація дівчат-підлітків», обґрунтовано стадії гендерної соціалізації дівчат-підлітків; окреслено компоненти, критерії, показники та рівні гендерної соціалізованості дівчат-підлітків. Уточнено соціокультурні основи гендерної соціалізації особистості (гендерна культура суспільства, гендерні стереотипи і гендерні ролі).

У роботі обґрунтовано модель і соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації дівчат-підлітків із неповних родин. Відповідно до соціально-педагогічних умов підібрано форми і методи соціально-педагогічної роботи з дівчатами-підлітками, їх батьками та педагогами.

Ключові слова: гендер, гендерна соціалізація, гендерна соціалізація дівчат-підлітків, неповна родина, гендерна соціалізованість дівчат-підлітків, соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації дівчат-підлітків.

Сиякова В. Б. Гендерная социализация девочек-подростков из неполных семей. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, МОНМС Украины, Киев, 2012.

Диссертация посвящена изучению особенностей процесса гендерной социализации девочек-подростков из неполных семей. В работе обосновано суть и значение процесса гендерной социализации девочек-подростков из неполных семей в контексте современных социально- педагогических проблем, в частности – гендерного саморазвития личности, гендерного образования и воспитания.

В результате проведенного теоретического анализа научной литературы определена суть феномена «гендер», как смоделированной обществом и поддерживаемой различными социальными институтами социокультурной системы ценностей. Дано авторское определение понятия «гендерная социализация девочек-подростков из неполных семей» как двустороннего процесса, который отражает, с одной стороны – направленные и стихийные влияния на личность девочки-подростка различных социальных институтов, соответствующие социокультурным представлениям о ролях, статусах и предназначении мужчин и женщин в обществе в зависимости от их биологического пола, а с другой стороны – результаты усвоения, принятия и воспроизведения девочкой-подростком культурных ценностей, норм и правил. Опираясь на такое понимание, определены основные функции (присвоение и воспроизведение) и стороны гендерной социализации (гендерное саморазвитие личности, гендерное образование и гендерное воспитание). Обосновано стадии гендерной социализации, которые проходит девочка-подросток в процессе гендерного развития (гендерная идентификация, гендерная автономность, гендерная активность). Очерчены сущность и компоненты (когнитивный, эмоционально-ценностный, личностно-поведенческий) гендерной социализованности. Определено понятие гендерной социализованности девочек-подростков, содержание ее критериев (знаниевой, ценностной, деятельностной), показателей (представление девушек-подростков о мужчине, об эталонах поведения мальчиков и девушек, о социальных ролях, которые выполняют мужчины и женщины в обществе; содержание – гендерных стереотипов и ценностей девушек-подростков; тип гендерноролевого поведения девушек-подростков, гендерная активность девушек-подростков в ведущих сферах жизнедеятельности) и уровней (высокий, средний, низкий).

Доказано, что процесс гендерной социализации индивида реализуется через призму гендерной культуры, ведущими элементами которой являются гендерные стереотипы и гендерные роли. Отмечено, что усвоение индивидом определенной гендерной роли является фундаментом гендерной идентичности, с которой в дальнейшем соотносятся самосознание личности и все свойства ее поведения. При этом раскрыто содержание ведущих механизмов усвоения ребенком гендерных ролей: подкрепление, идентификация, понимание, ролевая взаимодополняемость. В работе проанализированы теории гендерных ролей и обосновано ведущее значение теории социального научения гендерных ролей, которая утверждает, что представления о мужских и женских гендерных ролях формируются в рамках каждой культуры, а затем усваиваются детьми в процессе их интеграции в системе социальных отношений с родителями, сверстниками и окружающими людьми.

С учетом теоретического анализа и результатов исследования была разработана и апробирована модель гендерной социализации девочек-подростков из неполных семей. Базовой основой модели стали социально-педагогические условия: совершенствование гендерного направления социально-воспитательной работы с девушками-подростками; целенаправленная социально-педагогическая поддержка девушек-подростков из неполных семей и сопровождение процесса их гендерной социализации; социально-педагогическая помощь неполной семье, соблюдение эгалитарных социокультурных норм гендерного воспитания; подготовка педагогического коллектива к активному содействию гендерной социализации подростков. Доказано, что процесс гендерной социализации девочек-подростков может происходить достаточно эффективно и в неполной семье путем целенаправленных социально-педагогических воздействий в соответствии с эгалитарным запросом общества.

Ключевые слова: гендер, гендерная социализация, гендерная социализация девушек-подростков, неполная семья, гендерная социализованность девушек-подростков, социально-педагогические условия гендерной социализации девушек-подростков.

Sinyakova V. B. Gender socialization of teenage girls from single-parent families. – Manuscript.

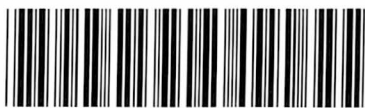
Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.05 – social pedagogy. – National Pedagogical University Dragomanov, Kyiv, 2012.

In dissertation research the essence of gender socialization of girls-teenagers from single-parent families is reflected; approaches to notion «gender socialization» are selected and author determination of notion «gender socialization of girls-teenagers» is offered, the stages of gender socializing of girls-teenagers are grounded; components, criteria, indexes and levels of gender socialization girls-teenagers are outlined. The social-cultural bases of gender socialization of personality are specified (gender culture of society, gender stereotypes and gender roles).

In work a model and social-pedagogical terms of gender socialization of girls-teenagers from single-parent families is grounded. According to social-pedagogical terms the forms and methods of social-pedagogical work are neat with girls-teenagers, their parents and teachers.

Keywords: gender, gender socialization, gender socialization of girls-teenagers, single-parent family, gender socializing girls-teenagers, social-pedagogical terms of gender socialization of girls-teenagers.

НБ НПУ

100153957

Підписано до друку 02.07.2012

Умовн. друк. арк. 0,9

Тираж 120 пр.

Друк СПД Колихаєв М.С.

09100, м. Біла Церква, вул. Сквирське шосе, 234

Моб. тел. 096 320 90 04